

Matthiessen i 1927 den centrale iagttagelse, at »...en gammel vej er yderst karrig med oplysninger om sig selv og røber ikke nærmere sin alder«. Det samme gælder også stednavne. Det er imidlertid lykkedes forfatteren på trods af de store vanskeligheder med at indkredse de enkelte navnes tilblivelsestid at komme med flere gode anvisninger og løsningsforslag. Endelig indeholder bogen også en gennemgang af forskellige vejes opgivelse og forfald i de behandlede undersøgelsesområder. Denne del af undersøgelsen har også en særlig lokalhistorisk interesse.

Flere af de anførte eksempler på samfærdselsnavne og deres tolkning er, hvad forfatteren selv gør opmærksom på, forbundet med betydelig usikkerhed. Alt i alt er det imidlertid lykkedes forfatteren at give læseren en interessant og velfunderet indføring i stednavnes muligheder for at belyse samfærdselens historie. Bogen vil derfor uden tvivl være til stor glæde for kommende vejhistorikere samt andre interesserede, og som et vigtigt metodisk bidrag inspirere til en større brug af stednavne ved studiet af samfærdselens historie, end det hidtil har været tilfældet.

Henrik Becker-Christensen

Thomas Munck: *The Peasantry and the Early Absolute Monarchy in Denmark 1660-1708*. (Landbohistorisk Selskab, København, 1979). 262 s., indb. Pris: 100 kr. (favørpris for medl. af hist. foren. m.v. 80 kr)

Bogens indhold er stort set identisk med forfatterens engelske Ph.D.-afhandling. Problemstillingen er, om der i Danmark eksisterede en »forståelse« mellem bondestanden og enevoldsmagten lige som i Sverige, eller om enevælden ikke var til nogen gavn for

bondestanden, sådan som det var tilfældet i f.eks. Frankrig. Forfatteren søger at klarlægge den danske bondestands sociale status og økonomiske vilkår i tiden 1660-1708 med særligt henblik på retssystemets opfyldelse af sin funktion, central- og lokaladministrationens holdning og så vidt muligt godsdriftens og de jorddrotlige rettigheders karakter.

I de to første kapitler gives en udmærket baggrundsorientering om den økonomiske ramme, samfundsstrukturen før 1660, valgkongedømmets sidste årtier, enevældens indførelse og forandringer i samfundsstrukturen efter 1660. Der er fyldige litteraturhenvisninger (Engbergs *Dansk finanshistorie i 1640'erne* kunne dog have været medtaget, bl.a. s. 41 note 4). Herefter tager forfatteren i kapitel 3 fat på en analyse af omfanget og effektiviteten af kronens politik over for landbefolkningen i almindelighed (bondestandens indflydelse på administrationen især gennem supplikker og retssager, kronens politik og virkningerne af »skatter og påbud«, militære byrder, lovgivning til forbedring af landboforholdene). I kapitel 4 analyseres kronens holdning til godsdrift og fæstesystemet (kilder, fæstebønders ydelser til herskabet (herunder tiende), herskabets hjælp til forarmede bønder, regeringens indgreb på enkelte godser). Dernæst behandles i kapitel 5 herskabets beføjelser (intet om skiftejurisdiktion!) og bøndernes modstand mod udøvelsen af disse beføjelser. Kapitel 6 omhandler fæstelovgivning og flyttefrihed. Til kapitel 7 om vornedskabet vil *Histories* læsere nikke genkendende (ny rk., bd. 11, s. 289-308). Det samme vil læsere af *Scandinavian Economic History Review* (bd. 25, s. 37-61) til afslutningskapitlet om selvejerbønder, dels på krongodset, dels på private godser. Efter konklusionen følger en

redegørelse for kilder, bibliografi m.m. Bogen er ikke forsynet med registre; men indholdsfortegnelsen afhjælper i nogen grad savnet heraf.

Forfatteren har foretaget en systematisk undersøgelse af Danske Kancellis, Rentekammerets og Højesterets arkiver m.m.; endvidere er benyttet to tingbøger og de jyske ryttergodsarkiver, hvortil naturligvis kommer trykte kilder og litteratur. Materialet er særdeles omfattende, men har sine problemer og begrænsninger. Forfatteren fremhæver selv, at en stor del af materialet om private godser hidrører fra retssager. Krongodset, specielt ryttergodset, får derved en fremtrædende placering i bogen.

Svaret, forfatteren giver på det stillede spørgsmål, er et både/og. I henseende til de for danske læsere velkendte mørke sider ligner landboforholdene i Danmark mest forholdene i Vest- og Centraleuropa. Men det interessante ved forholdene i Danmark set i europæisk sammenhæng er, at kronen som godsejer og afhængig, som den var af bøndernes skatter, især fra 1680'erne blev mere opmærksom på bondestandens problemer og bestræbte sig på at forbedre sine godssers drift, hjælpe forarmede bønder mere konsekvent, sikre bøndergårdene fornøden besætning og avlsredskaber m.m. og nedbringe antallet af ødegårde. Naturligvis var dette i kronens egen interesse; men private godsejere kunne ikke ignorere kronens eksempel. Meget af den generelle lovgivning efter 1660 udsprang af problemer på krongodset. At der ikke forekom bondeopstande i Danmark kan skyldes kronens voksende interesse for bøndernes økonomi, bøndernes adgang til at indgive supplikker til kongen, som bønderne åbenbart satte deres lid til næsten som i Sverige, og måske vigtigst af alt bevarelsen af uafhængige, forholdsvis enkle og effektive

domstole lige som i Norge og Sverige, hvad der var enestående i Europa. Hermed være dog ikke sagt, at systemet var fejlfrit.

Bogen vil givetvis overbevise de fleste om, at der var flere lyspunkter, end man hidtil har kunnet få øje på; men det interessante er ofte atypisk, og det er nok et spørgsmål, om forfatterens fordeling af lys og skygge vil finde almindelig tilslutning. I hvert fald kan man indvende, at forfatterens materiale om domstolene for størstedelens vedkommende hidrører fra højesteret, den domstol, bønderne havde mindst med at gøre, og højesteretsdomme, som jo ikke indeholdt præmisser, havde næppe nogen synderlig præjudikativ virkning (I øvrigt havde det været ønskeligt, om forfatteren i lighed med Fussing i *Herremænd og Fæstebønder* havde haft et sammenfattende kapitel: Højesteret og bønderne. Anmelderen har løseligt opgjort antallet af højesteretsdomme, som omtales på forskellige steder i bogen, til ca. 60). Et andet taknemmeligt angrebepunkt er det sparsomme materiale om de private godser. Endelig en sidste hovedindvending: Forfatteren bemærker, at hans formål mere er at undersøge forholdet mellem den tidlige enevoldsmagt og bondestanden end bondesamfundets rent økonomiske vilkår (s. 108). Forfatteren er langt fra blind for det økonomiske aspekt; men spørgsmålet er, om han ikke i nogen grad undervurderer det. Hvor stor betydning har uafhængige (?) domstole for personer, som er alt andet end uafhængige? Der er eksempler på, at bønder vandt i processer med deres herskaber; men én svale gør ingen sommer, og hvorledes reagerede det tabende herskab på en sådan dom?

Om dette eller hint var til gavn eller skade for bønderne kan diskuteres, hvad forfatteren da også redeligt gør;

men naturligvis kan der findes punkter, hvor han kunne have inddraget flere momenter i sine overvejelser. Bestemmelserne om besætning og inventarium beskyttede bonden mod kreditorer; men hvad var konsekvenserne for bondens kreditværdighed hos andre end herskabet? Forfatterens vurderinger kan virke overraskende på anmelderen. Han fastslår således, at hvis regeringens forsøg på at kontrollere landbefolkningens mobilitet havde kunnet gennemføres, ville det have været til klar fordel for godsejerne; men lovgivningen manglede effektiv administrativ opbakning og formåede derfor ikke at »fastfryse« landbefolkningen (s. 173). Lovgivningen kunne ikke forhindre rømninger; men tyder den omstændighed, at rømninger, som forfatteren erkender (s. 164), ofte var en bondes eneste udvej for at slippe ud af et fæsteforhold, dog ikke på, at nettet var ret finmasket?

I kapitlet om selvejerbønder kunne forfatteren have stillet det ikke uvæsentlige spørgsmål, om de bønder, kronen fastslog kun var bygningsejere, var det eller *blev* det. Såvidt anmelderen bekendt foreligger der intet om bygningsejere på Lolland, førend det ved kgl. resolutioner fastsloges, at bønder, som formente at være selvejerbønder, kun ejede deres gårdes bygninger. Derimod ved man, at der før 1660 fandtes et betydeligt antal selvejerbønder på Lolland (Fridericia). Hvor mange der var efter 1660, skylder lollandske lokalhistorikere os et svar på. Hverken forfatteren eller anmelderen tror blindt på Jens Sørensen (1668) eller matriklen 1688. (Jens Sørensen opererer med de kategorier, der anvendtes ved udskrivning af ekstraskatter indtil 1656, f.eks. ugedags ejendomsbønder fuld/halv skat og embedsmænd med avl (»local officials«!!!). Oplysningerne om de jordegne gårdes

herskaber stammer dog fra efter kron-godsudlæggene, men er for de fleste amters vedkommende lidet eksakte). Men man véd, at en del selvejerbønder i Halsted Kloster amt i 1693 førte en sag for højesteret, uden at deres status anfægtedes (s. 218, note 48). 1702 fastslog kronen, at *alle* dens lollandske bønder, som formente at være selvejerbønder, kun var bygningsejere; desuagtet resolverede kongen 1706, at 3 bønder, som havde indbragt spørgsmålet for højesteret, var selvejerbønder.

Forfatteren mangler nogle brikker i det puslespil, der hedder selvejerbønder. Selvejerbønderne svarede afgifter, der betragtedes som landgilde (s. 110, note 10). Denne landgilde kunne være betydelig, ikke blot i Skåne. En gårds status som selvejerbondegård var ikke et spørgsmål om afgiftens eller landgildens størrelse, lige så lidt som en gårds status som fæstegård (eller en gårds status som en af den type arvefæstegårde, der fremkom i sidste del af det 18. århundrede) var det. Når kronen i det 16. århundrede solgte fæstegårde til bønder som frit bondegods med forbehold af den hidtidige landgilde, var det, bønderne opnåede, status som alle andre jordegne bønder. I Niels Kaas' mageskiftetakst hedder det da også kategorisk: »For kronens rettighed af selvejerbondegods gives kun, hvad de skylder til kronen; thi ejendommen hører bønderne til« (Sv. Gissel, *Landgilde og udsæd*, s. 315). Sidenhen nøjedes man ikke med landgildehartkornet, men medregnede også jordegne gårdes ejendomshartkorn (i kronens favør), skov dog uberegnet. »efterdi bonden selv nytte både skoven og olden, så kronen deraf aldeles intet haver; men af ejendommen nyder kronen landgilde« (magesk. 18. 7. 1648, besigtigelse). Arent Berntsen anbefaler at gå en mellemvej. Han sammen-

ligner landgilde med rente, »og ligervis som ingen rente uden af sin visse hovedstol: så kan og ikke heller nogen landgilde uden af sin visse ejendom udgives«. Hans konklusion er, at »kongl. majt. af ... jordegne ... gårdens ejendom efter landgilds kvota og bønderne alene det øvrige tilkommer« (3. bogs 2. part, s. 410).

Men kunne bønderne bevise, at de ejede det øvrige? Hvis en selvejerbondegårds beboere selv ejede bondeejendommen, svarede der ingen bonde- eller skæppeskyld. Det kunne i så tilfælde ikke oplyses, hvad bondeskylden var, og hvad den eventuelt havde været, fremgik ikke af traditionelle bondeskøder; men bondeejendommens kapitalværdi eller dens afkastning (bondeskylden) kunne *takseres*. Imod teorien om en *fast* bondeskyldsansættelse taler rec. 1558 § 40 (D.L. 3-12-1) og taksationsforretninger (f.eks. *Aasum hrds. tingbog 1644*, nr. 256, *Jy.Saml.* 4: IV, s. 361, 370, 391); for øvrigt kunne bondeskyldens størrelse vel vanskeligt være uberørt af den økonomiske udvikling. Det kan konstateres, at adskillige selvejerbøndergårde på trods af kronens krav om skat af bondeskylden ikke blev ansat til bondeskyldshartkorn. Men når herskabet således ejede alt gl. matr. hartkorn af en gård, var det en naturlig slutning, at det også ejede alt nye matr. hartkorn og dermed, da dette var ejendoms- eller udsædshartkorn, al gårdens jord. Når bondens skøder ikke desto mindre lød på jord, kunne man ikke tillægge sådanne bondeskøder betydning. Hertil kunne man føje flere andre argumenter, som anmelderen vil forbigå.

Unøjagtigheder og uklarheder finder man i enhver bog; men denne er ikke særlig graverende i så henseende. Dog ville f.eks. afsnittet om tiender (s. 120 ff) nok have vundet i klarhed ved, at forfatteren havde omtalt, at kronen

bortskødede konge- og senere kirketiender i stort tal, og at den godsejer, som ejede eller havde fæstet en tiende, ikke nødvendigvis var identisk med tiendeydernes herskab. Man får af forfatterens fremstilling det indtryk, at patronatsretten medfulgte, når kronen bortfæstede (»leased«) tiender!

Bogen er på den ene side egentlig skrevet for et udenlandsk publikum med begrænset kendskab til danske forhold, men er på den anden side en doktorafhandling. Som forfatteren har afgrænset sin opgave, kræves der både bredde og dybde. Det er en vanskelig balancegang; men anmelderen vil som dansk læser karakterisere bogen som et i det store og hele grundigt og detaljeret standardværk, som bør anskaffes og læses af enhver landbohistorisk interesseret med de fornødne sprogkundskaber.

Hans Aage Hansen

Bjarne Hastrup: *Håndværkets økonomiske historie 1879-1979*. (Håndværkets Forlag, 1979) 446 s., ill. 148,50 kr.

I anledning af hundredåret for oprettelsen af Fællesrepræsentationen for dansk Håndværk og Industri, nu blot kaldt Håndværksrådet, har dets direktør, cand. polit. Bjarne Hastrup, skrevet denne bog om det danske håndværk.

Der har naturligvis tidligere været skrevet meget om dansk håndværk, men Hastrups fremstilling adskiller sig fra de tidligere ved at angribe emnet samfundsstatistisk.

Forfatteren søger indledningsvis at definere begrebet håndværk, og udgangspunktet for hans definition er håndværkerkommissionens betænkning fra 1969. Heri lægges en skillelinie mellem »mindre industri« og dermed